

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.3.30>**Д. В. Бобров**

здобувач

Міжнародного університету бізнесу і права

МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю висвітлення окремих аспектів забезпечення належного рівня боєготовності українських збройних сил як підґрунтя захисту суверенітету та територіальної цілісності держави. Переважна частина питань цієї тематики є складовою державного управління, політології, військової науки. Однак, в умовах становлення України як демократичної, правової держави особливої ваги набуває їх правове оформлення.

Метою дослідження є встановлення ознак матеріальної відповідальності військовослужбовців та визначення цього поняття.

Акцентується увага на тому, що матеріальна відповідальність військовослужбовців є різновидом юридичної відповідальності. Юридична відповідальність, будучи інструментом дії охоронної функції права, є особливим різновидом соціальної відповідальності, що застосовується виключно за вчинене правопорушення, а відтак має негативний аспект (є ретроспективною відповідальністю).

Вказується, що застосування матеріальної відповідальності військовослужбовців є позбавлення винної особи матеріальних благ, що, у свою чергу, вказує на компенсаційну функцію такої відповідальності. Існування підвищеної матеріальної відповідальності є дискусійним питанням, особливо в умовах правовладдя. Основним призначенням матеріальної відповідальності є відшкодування завданої шкоди задля можливості відновлення майна, яке необхідне організації для виконання своїх завдань.

Відзначається, що матеріальна відповідальність військовослужбовців є результатом винної поведінки особи. На відміну від інших різновидів соціальної відповідальності, юридична відповідальність настає лише за умови наявності вини особи. Матеріальна відповідальність має наставати лише за умови, що військовослужбовець виконував свої обов'язки.

Резюмується, що матеріальна відповідальність військовослужбовців – це різновид юридичної відповідальності, що передбачає обов'язок військовослужбовця понести особисті втрати майнового (фінансового) характеру задля відшкодування шкоди, заподіяної ним знищенням, пошкодженням чи незаконним використанням військового майна (майна, залученому під час мобілізації; грошовим коштом) під час виконання службових обов'язків.

Ключові слова: вина, військове майно, військовослужбовець, правопорушення, юридична відповідальність.

Постановка проблеми та її актуальність. Одним з важливих питань, що постало перед вітчизняною правничою наукою починаючи з 2014 року і пов'язане зі збройною агресією сусідньої держави щодо України, є забезпечення належного рівня боєготовності українських збройних сил як підґрунтя захисту суверенітету та територіальної цілісності держави. До означеного часу ця проблематика залишалась переважно поза увагою вітчизняних науковців (що частково пояснюється не передбаченням можливості нападу на Україну сусідніми державами, зокрема, Росією або, наприклад, Білорусією).

Переважна частина питань, що охоплюються цією тематикою, належить до царини державного управління, політології, військової науки. Однак, в умовах становлення України як демократичної, правової держави особливої ваги набуває їх правове «оформлення», що посилює роль права в суспільстві. Саме тому ми й акцентуємо увагу на окремих аспектах правового регулювання відносин щодо забезпечення правопорядку у військових формуваннях, одним з яких є матеріальна відповідальність військовослужбовців. Для правової держави важливим є забезпечення прав людини зокрема

та правопорядку загалом саме за допомогою правових засобів, які й є основним інструментарієм в діяльності органів публічної влади.

В умовах економіки, що розвивається, важливим є збереження державного майна, у тому числі й військового, яке використовується для виконання покладених на державні органи та організації, особливо коли йдеться про майно, що вилучене з цивільного обігу чи перебуває в обмеженому цивільному обігу і має значну ціну та обмежене виробництво. Окрім цього таке майно може потрапити до військовослужбовців держави-агресора та відповідно може бути використане для знищення живої сили вітчизняних збройних формувань та ін.

Зважаючи на означене, проблематика матеріальної відповідальності військовослужбовців є тією, що не втрачає своєї актуальності, особливо в умовах тимчасової окупації частини території України та подальшої збройної агресії проти її населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як ми відзначили вище, проблематика матеріальної відповідальності військовослужбовців не була предметом комплексного пізнання як предмет гносеології вітчизняної правничої науки в умовах реформування Збройних сил України. Хоча, слід вказати на те, що у 2004 році у Національній академії державної податкової служби України Надією Іванівною Чудик-Білоусовою було проведено дисертаційне дослідження на тему «Організаційно-правові проблеми матеріальної відповідальності військовослужбовців» [1].

І хоча на сьогодні значна частина положень цієї роботи є застарілими та потребують переосмислення, особливо як ми уже відзначили в контексті нових умов функціонування Збройних сил України, в реальній бойовій обстановці, варто відзначити окремі висновки дисертації, які заслуговують на увагу (особливо в аспекті предмету нашого дослідження). Так, Н. Чудик-Білоусовою було висвітлено матеріальну відповідальність військовослужбовців саме як окремого різновиду юридичної відповідальності; наведено розуміння військового майнового правопорушення та вказано на його склад, що є підставою матеріальної відповідальності військовослужбовців, надано перелік тих обставин, що звільняють від притягнення до матеріальної відповідальності [1, с. 7-9].

Загалом варто вказати, що окремі аспекти проблематики матеріальної відповідальності військовослужбовців були предметом гносеології таких вітчизняних науковців як О. Бан-

дурка, В. Богайчук, О. Бондаренко, Ю. Завгородня, М. Карпенко, М. Корнієнко, М. Корнєєв, А. Кучук, С. Миколайчук, О. Орлова, І. Остапенко, С. Попова, В. Примаченко, В. Саймонов, І. Сердюк, Ю. Феленко, Д. Четвертак та ін.

Однак, вказані автори розглядали означену проблематику через окремий її аспект, не аналізуючи сам інститут матеріальної відповідальності військовослужбовців як складову адміністративно-правової сфери, на чому ми й акцентуємо увагу.

Метою цієї статті є встановлення ознак матеріальної відповідальності військовослужбовців та визначення цього поняття.

Виклад основного матеріалу. Розкриття змісту поняття з необхідністю спричиняє потребу характеристики ознак, що його характеризують. Відтак, у цій частині дослідження ми акцентуємо увагу на тих рисах, що притаманні матеріальній відповідальності військовослужбовців.

По-перше, матеріальна відповідальність військовослужбовців є різновидом юридичної відповідальності. У цьому контексті варто відзначити, що в правничій літературі при висвітленні питання юридичної відповідальності наголошується на двох підходах до її розуміння: позитивному і негативному; при цьому переважна більшість науковців розглядає юридичну відповідальність саме у негативному аспекті [2, с. 3].

При цьому позитивний аспект (позитивна відповідальність, перспективна відповідальність) юридичної відповідальності зазвичай пов'язується зі сприйняттям соціальної відповідальності як такої, зокрема, маємо на увазі інтерпретацію відповідальності як «відповідального ставлення до чого- чи кого-небудь», тобто виконання покладених на особу (взятих особою на себе) обов'язків. У цьому аспекті відповідальності відсутня неправомірна поведінка як свідомо-вольове поведіння особи, що спричиняє (чи може спричинити) шкоду суспільству. Навпаки, наявна правомірна поведінка, переважно активна її форма.

Цілком очевидно, що право є ефективним регулятором суспільних відносин саме у тих суспільствах, члени якого відповідально ставляться до своїх обов'язків, проявляють правову активність (що і є фактором створення сильного громадянського суспільства, основою громадського контролю за діяльністю органів публічної влади і, як результат, функціонування суспільства в умовах правовладдя). У цьому контексті варто згадати міжнародне право, норми якого

переважно не мають такої ознаки як забезпеченість застосування заходів державного впливу і тезу вітчизняного вченого А. Кучука про те, що «вже більше 50 років питання відповідальності в міжнародному праві стоїть на порядку денному відповідних інституцій Організації Об'єднаних Націй. Необхідно згадати Резолюцію Організації Об'єднаних Націй № 56/83 «Відповідальність держав за міжнародно-правові діяння», яка містить проект статей із цього питання, однак до сьогодні конвенції щодо цього не прийнято» [3, с. 19]. А також ту роль, якого не сфері міжнародних відносин набуло *soft law*.

Однак, юридична відповідальність, будучи інструментом дії охоронної функції права, є особливим різновидом соціальної відповідальності, що застосовується виключно за вчинене правопорушення, а відтак має негативний аспект (є ретроспективною відповідальністю). Наголосимо, що завданням охоронної функції права, як слушно відзначає В. Ісаєва, є «здійснення впливу на суспільні відносини шляхом поступового витискування тих явищ, які є небажаними для суспільства. Ця функція здійснюється заради охорони особистості і суспільної безпеки з допомогою встановлення заборон та негативних наслідків порушень, шляхів виконання прийнятих щодо правопорушників рішень і т. ін.» [4, с. 45].

Юридична відповідальність – це «здійснюваний у межах правовідносин (переважно правоохоронних) добровільно або за рішенням судового чи іншого юрисдикційного органу та забезпечений державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати позбавлення певних цінностей, що йому належали» [5, с. 335].

Відтак, матеріальна відповідальність військовослужбовців є різновидом юридичної відповідальності як негативної (ретроспективної) відповідальності, тобто такої, що є реакцією суспільства в особі уповноважених органів публічної влади на вчинене особою правопорушення.

По-друге, матеріальна відповідальність військовослужбовців, становлячи собою реакцію держави і суспільства на вчинене військовослужбовцем правопорушення передбачає застосування до винних осіб санкції правової норми у формі негативних наслідків.

При цьому варто наголосити на особливостях, що властиві цьому різновиду юридичної відповідальності.

Виходячи з етимології назви досліджуваного різновиду юридичної відповідальності, можна дійти до висновку, що застосування

матеріальної відповідальності (і не тільки військовослужбовців) є позбавлення винної особи матеріальних благ, що, у свою чергу, вказує на компенсаційну функцію такої відповідальності.

Встановлення суб'єктами правотворчості такої відповідальності з необхідністю передбачає, у першу чергу, грошову форму санкції (так, наприклад, навряд чи військовослужбовець зможе матеріально компенсувати пошкодження вогнепальної зброї, військової техніки тощо). На правильність цієї тези вказує і закріплення у чинному законодавстві «кратної» (підвищеної) матеріальної відповідальності військовослужбовців, наприклад, у десятикратному розмірі заподіяної шкоди.

Хоча, у цьому контексті варто наголосити наступне. На нашу думку, існування підвищеної матеріальної відповідальності є доволі дискусійним питанням, особливо в умовах правовладдя та правової держави. Закріплення у законодавстві такої санкції більшою мірою спрямоване на реалізацію каральної, а не на реалізацію компенсаційної функції, що спотворює сутність досліджуваного виду юридичної відповідальності. Основним призначенням матеріальної відповідальності є відшкодування завданої шкоди задля можливості відновлення майна, яке необхідне організації для виконання своїх завдань. Не йдеться і про відшкодування неотриманої вигоди (що підтверджує зроблений нами висновок). Тому можна стверджувати, що наявність підвищеної матеріальної відповідальності не відповідає сутності цього різновиду юридичної відповідальності. Додатковим аргументом на користь цієї тези є те, що притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності не є підставою звільнення його від дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності (за наявності до того підстав). Доцільно також вказати, що відповідно до ст. 61 Конституції України «Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» [6].

Загалом, можна стверджувати, що встановлення підвищеної матеріальної відповідальності властиве державам з недемократичним режимом, а не демократичній, правовій державі. При цьому важко погодитись, що підвищена матеріальна відповідальність узгоджується з такими принципами юридичної відповідальності як справедливість, гуманізм.

По-третьє, матеріальна відповідальність військовослужбовців, являючи собою ретро-

спективну відповідальність, є відповіддю суспільства та держави на поведінку особи, в результаті якої заподіяна шкода майну (або таке майно вибуло з управління власником через привласнення, розтрату та ін.).

У цьому контексті варто наголосити на тому, що на початку спротиву збройній агресії Росії українських військових формувань забезпечення останніх значною мірою здійснювалось волонтерськими організаціями (згадаємо і військовий одяг, і бронезилети, і каски, і автотранспорт та ін.). Відтак, на нашу думку, ведучи мову про матеріальну відповідальність військовослужбовців доцільно говорити і про військове майно, і про грошові кошти, і про майно, яке залучене під час мобілізації.

При цьому необхідно також відзначити, що предмету матеріального правопорушення може бути завдана шкода (він може бути знищений чи пошкоджений) або, навпаки, для винної особи важливим є збереження цілісності цього предмета (у випадку заволодіння ним, розтрати тощо).

По-четверте, матеріальна відповідальність військовослужбовців є результатом винної поведінки особи. На відміну від інших різновидів соціальної відповідальності, юридична відповідальність настає лише за умови наявності вини особи.

Хоча варто згадати певні винятки. Так, власник джерела підвищеної небезпеки несе відповідальність за шкоду, спричинену таким джерелом підвищеної небезпеки. Розглядаючи касаційну скаргу моторного (транспортного) страхового бюро України на рішення Пустомитівського районного суду Львівської області, Верховний Суд дійшов висновку, що «особливістю відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки (крім випадку відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки), є те, що володілець такого джерела зобов'язаний відшкодувати завдану шкоду незалежно від його вини. Разом із цим відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, має свої межі, за якими відповідальність виключається. До них належать непереборна сила та умисел потерпілого» [7].

Більш того, варто також вказати, що матеріальна відповідальність має наставати лише за умови, що військовослужбовець виконував свої обов'язки. Так, можна уявити таку гіпотетичну ситуацію, коли офіцер військової частини, перебуваючи у відпустці, заволодіває певним військовим майном, що розташоване на тери-

торії відповідної частини або знищує його. За вказаних обставин вчинене необхідно кваліфікувати як «звичайне» правопорушення, а не як матеріальне правопорушення (а саме останнє є підставою для притягнення до матеріальної відповідальності військовослужбовців). «Шкода може спричинитися військовому майну при виконанні як правомірного, так і неправомірного наказу командира (начальника) військової частини. За шкоду, спричинену виконанням неправомірного наказу, військовослужбовець матеріальної відповідальності не несе, крім випадків перевищення своїх службових повноважень при його виконанні» [8, с. 184]

У цьому контексті можна погодитись з С. Поповою та І. Остапенко, які дійшли висновку, що «особливості юридичної відповідальності військових службових осіб гарнізону впливають із специфіки військової служби та посади, яку вони обіймають, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, тобто визначаються особливим характером військово-службових відносин» [9, с. 49].

Висновки. Таким чином, означене вище дає можливість сформулювати наступну дефініцію поняття матеріальної відповідальності військовослужбовців: матеріальна відповідальність військовослужбовців – це різновид юридичної відповідальності, що передбачає обов'язок військовослужбовця понести особисті втрати майнового (фінансового) характеру задля відшкодування шкоди, заподіяної ним знищенням, пошкодженням чи незаконним використанням військового майна (майна, залученому під час мобілізації; грошовим коштом) під час виконання службових обов'язків.

Список використаної літератури:

1. Чудик-Білоусова Н. І. Організаційно-правові проблеми матеріальної відповідальності військовослужбовців: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2004. 231 с.
2. Оніщенко Н.М. Юридична відповідальність: теоретичний аналіз та практичні виміри. Держава і право. 2008. № 42. С. 3-11.
3. Кучук А.М. Забезпечення реалізації норм права (національний і міжнародний аспекти): правовий дискурс. *Альманах міжнародного права*. 2015. № 9. С. 14-20.
4. Ісаєва В.В. Функції права: теоретико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 45-48.
5. Теорія держави і права: підручник / Кол. авт; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф.

- Ю.А. Ведерніков. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. 489 с.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
  7. Постанова Верховного Суду від 21 квітня 2021 року у справі № 450/4163/18. URL https://verdictum.ligazakon.net/document/96787920?utm_source=biz.
  8. Феленко Ю.А. Щодо матеріальної відповідальності військовослужбовців. *Право та інновації*. 2014. № 4 (8). С. 179-186.
  9. Попова С.М., Остапенко І.О. Особливості юридичної відповідальності військових службових осіб гарнізону. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 43-50.

Bobrov D. V. Military Personnel Material Responsibility: General Characteristics

The topicality of the study is stipulated by the need to cover certain aspects of the Ukrainian armed forces combat readiness appropriate level ensuring as a basis for protecting the sovereignty and territorial integrity of the state. Most of the issues of this themes are the constituent of the state administration, political science, and military science. However, their legal execution acquires special importance in the conditions of the shaping of Ukraine as a democratic, law-based state.

The purpose of the study is to establish the signs military personnel material responsibility and to define this concept.

Emphasis is placed on the fact that the military personnel material responsibility is a type of legal responsibility. Legal responsibility, being an instrument of the protective function of law, is a special type of social responsibility being applied exclusively for the offense committed, and therefore has a negative aspect (it is a retrospective responsibility).

It is indicated that the application of military personnel material responsibility is the deprivation of the guilty person's material goods, which, in turn, indicates the compensatory function of such responsibility. The existence of increased material responsibility is a debatable issue, especially under the rule of law. The main purpose of material responsibility is to compensate for the damage caused for the possibility of restoring the property, which is necessary for the organization to fulfill its tasks.

It is noted that the material responsibility of military personnel is the result of a person's culpable behavior. Unlike other types of social responsibility, legal responsibility arises only if there is a person's guilt. Material responsibility should arise only if the serviceman performed his duties.

It is summarized that the military personnel material responsibility is a type of legal liability providing for the duty of a military personnel to bear personal losses of a property (financial) nature in order to compensate for the damage caused by him by destruction, damage or illegal use of military property (property acquired during mobilization; monetary funds) during the performance of official duties.

Key words: *guilt, military property, military serviceman, offense, legal responsibility.*